

מלך. זה, הפועל להטמעת החומרים החדשים והזרים – תנובת המסע. אך מעגל ההתפתחות יחייב ויתור חוזר על המלוכה ויציאה למסע. המסע יחייב שיבה הביתה, וחוזר חלילה – עד לחזרה הסופית ממנה אין יוצאים עוד...

התנועה בין בית המלך ובין מסע הגיבור היא תנועת חיים. זהו ספר מקורי ועשיר, המפגיש את הקורא עם עומק רעיוני וחוויתי. החידוש שבו מתבסס על המוכר, ובכך גם הוא הופך לחלק מהתנועה שבין הבית לדרך החדשה. ועל כך מדייק ואומר ויניקוט (2):

"בעצם הדבר שבכל תחום של תרבות אי אפשר להיות מקורי, אלא על יסוד מסורת... קשרי הגומלין בין מקוריות ובין קבלת מסורת כבסיס לכושר המצאה, נראים בעיני דוגמה נוספת ודוגמה מרגשת מאוד – ליחסי הגומלין שבין מופרדות לאחדות" (2, עמ' 117).

ספרות:

1. מולינה א.מ. (2001). ספרד. תל-אביב, עם עובד, 2008.
2. ויניקוט ד.ו. (1971). משחק ומציאות. תל-אביב, עם עובד, 1995.

יואל פרל

שאלה של זמן: פרויד בראי הזמניות של היידיגר
רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, תשע"א, 244 עמ'.

ד"ר חנה אולמן¹

הו ספר מרתק ומקורי אשר מוביל את הקורא דרך הניתוח היסודי והמחשבה הפילוסופית של היידיגר אל ניסוח חדשני של מושגי מפתח פסיכואנליטיים ואל מסקנות חשובות שהן גם רלוונטיות לפרקטיקה הקלינית. פרל דן בתפיסת הזמן הליניארית המובלעת במחשבתו של פרויד ומפגיש אותה עם האלטרנטיבה העולה מתוך תפיסת הזמניות של היידיגר. דיון ביקורתי זה מוביל להבנות בדבר מקורותיה של הפסיכואנליזה ובדבר ההחמצות שלה, הבנות חדשניות ומאירות עיניים ובעונה אחת מייצרות בקורא, הפסיכואנליטי לפחות – וכך אני קוראת את הספר, כפסיכואנליטיקאית ולא כפילוסופית – את ההרגשה שכמוכן, את זאת הרי ידעתי כל העת, וזה הניסוח החדשני של פרל המאפשר ידיעה זאת.

בחלקו הראשון של הספר – החלק הקשה יותר להבנה עבורנו הקוראים שאינם פילוסופים – פרל עוסק במעמד המיוחד שמעניק היידיגר לתופעת הזמן. בחלק זה הקרוי "היידיגר ומהלך הזמן", פרל מראה כיצד היידיגר מתאר את ה"זמניות" כאופק המשמעות הבסיסי ביותר בחייו של האדם וכנקודת המבט ההולמת לחקר עולמו של האדם. הגות זו מוצגת כאלטרנטיבה לראיית הסובייקט במשנתם של דקארט וקאנט בה הסובייקט מזוהה עם תודעה מנותקת ממרחב תרבותי היסטורי או זמני.

ומרובה פנים של טיפול, שבמהלכו מתרחש שינוי. בתיאור השינוי, המחבר מזכיר כמה פעמים כיצד פאוול מגיב בצחוק להתערבויותיו. אם נשתמש בהבנה של לוי את ההומור בטיפול (פרק 5, "טיפול בשיטת באובו") הרי שהצחוק עשוי לסמן כאן את ההפתעה מול האפשרות החדשה. יוצא שכך החדש אינו נהדף כמעורר אימה, אלא מתקבל לרגע כהפתעה משעשעת. מרחיבת דעת ונפש. אולי משום כך בקטע מאחד מחלומותיו, לקראת סיום הטיפול, פאוול חולם שהוא "נכנס לאולם גדול וריק, שהאור שלו היה מהרצפה, כך שהאולם קצת בחושך וקצת באור שבא מלמטה" (עמ' 198). האין זה תיאור של האופן בו "העולם שלמטה", האפל והזר, שתכופות מזוהה עם הלא-מודע, אינו רק עולם תחתון, תרתי משמע? נדמה שבצד האימה מהזר מניצה בפאוול האפשרות לזהות את הלא-מודע כמקור הנוגה אור על המודע.

זיכרון תמונתי ושמיעתי הוא הפתח ממנו מתחיל תיאור הטיפול בסוניה. התמונה הנזכרת נוגעת לתיאור הדרך בה הולכת המטופלת לקראת מפגש כנערת ליווי עם לקוח. זהו תיאור דרמטי, ששיאו ברגע הצטלבות המבט, המכריע את גורל יחסי הכוח בינה ובין הלקוח. מי יהיה לאדון ומי לעבד? מכאן פורש לוי עולם של אפשרויות הבנה ותחושה ביחס לסוניה, לעצמו ולטיפול בה. במכוון זהו אינו דיון מסודר. נדמה שפתיחת מניפת האפשרויות מהווה סוג של עמידת נגד מול דיכוטומית המבט הסגורה, שאין בה מוצא. סגירות שאינה מאפשרת מפגש אחר, חדש. המפגש עם הלא ידוע דיו מעורר אימה. וכך סוניה, שנשארת בחלומה עם ילד חצי שקוף (פרק 10), חשה אפופת בהלה מגודל האחריות שעל כתפיה. אחריות על מי שלא זוכה לתיקוף דרך המבט. הזרות כה גדולה, שהיא אינה יכולה לחשוב את עצמה כילדה חצי שקופה, אלא רק להזדהות עם מי שנשארה לבדה במחיצת הבלתי ידוע. איך מסתיים הטיפול בסוניה? האם חצי השקיפות היא גם פתח של תקווה? פתח המיקה מדיכוטומית המבט אל עבר אפשרויות חדשות של תחושה והרגשה? איננו יודעים כיצד הסתיים הטיפול. נותר לנו רק לדמיין...

לדמיין ולחשיבה היצירתית אין גבול. על כן משמח לראות כיצד מה שנחשב לזר ומוקע בעבר (למשל, הזרם הלאקאניאני המוזכר בפרק השני) הופך לבר-שיח ותורם להרחבת הדיאלוג והיצירה. באותו אופן נראה חשוב לסמן שלוי שזור בכתבתו מושגים, כמו ארכיטיפ, לא-מודע קולקטיבי, חלום מבושר (פרוספקטיבי) ועוד. אלה צומחים, כפי הנראה, גם מתוך הידע הנרחב של המחבר בשדה האמנות. יחד עם זאת, על מושגים אלה נכתב זה מכבר בחשיבה האנליטית היונגיאנית. אפשר לקוות שיש פה פתח לעוד דיאלוג בין זרמים בפסיכואנליזה. כך, למשל, רעיון הבית והדרך מופיע בפסיכולוגיה האנליטית כאותו מעגל מחזורי שבין המלך, הפועל בביתו, לגיבור, היוצא למסע. שניהם פניה של אותה נפש. הגיבור יצא מביתו למסע, במהלכו ימשה את שהלא-מודע יזמן לו. לכשישוב יביא אל הבית את החדש והזר (לא-מודע). עתה, לזמן קצוב יחזור הגיבור להיות

¹ מכון תל-אביב לפסיכואנליזה בת זמננו; התוכנית לפסיכותרפיה, אוניברסיטת תל-אביב.

chanauulman@gmail.com

פסיכואנליטיים מרכזיים – החל בנרקיסים וכלה באני-עליון, בלא-מודע ובהגנות, ומוסיף חיבור חשוב לתיאוריות הפסיכואנליטיות שלאחר פרויד: ויניקוט, קוהוט לוואלד. לבסוף, פרל מחזיר אותנו הקוראים לסיפורה של דורה ובאמצעותו דן בהעברה והעברה-נגדית מנקודת המבט של הזמניות האונטולוגית כפי שהוגדרה בפרקים הקודמים. בקריאה זו פרל מראה את אידה/דורה כמי שאפשרויות עצמי מסוימות נגרעו ממרחב אפשרויות העצמי הפתוח בפניה בהווה. לדוגמה – הזמניות של אידה לא הודחקה, אולם בתנאים שיצר מר ק', לא היתה לה האפשרות לגלות אותה כחלק מעצמה.

הספר הוא, אם כן, חגיגה למתעניינים בפסיכואנליזה, הן מההיבט ההיסטורי של היווצרותה ומקורותיה, הן מההיבט התיאורטי הרחב כניסוח של המצב האנושי והנפש האנושית, והן כאמירה רלוונטית לקליניקה ולמפגש בין מטפל-מטופל. פרל עצמו, באמצעות הספר, מדגים את משמעותה של תפיסת הזמניות ההיידגריאנית כאשר הוא נע באופן פרשני אחורה וקדימה בזמן וטווה מארג חדש של משמעות המושגים הפרוידיאניים המשמשים אותנו בהווה. הספר נע אל העבר, אל מקורותיה של החשיבה הפרוידיאנית והיווצרותה, מעגן את הדיון בחשיבה פסיכואנליטית עכשווית – לאקאן, ויניקוט, קוהוט לוואלד, ובפרשת הדרכים הפוסט-מודרניסטית שהפסיכואנליזה מצויה בה היום, בהווה, ומקפל בדיון זה את התנועה לעתיד, לאופן שבו ניתן לבסס יסודות אלטרנטיביים לפסיכואנליזה מתחדשת. הספר מארגן מחדש את היחסים בין העבר להווה ולעתיד של הפסיכואנליזה ופותח בפנינו את האפשרות להכירה לא רק מתוך ההווה אלא, בלשונו של פרל, מתוך התייחסות למה שהיה ומה שיכול להיות, התייחסות לא ליניארית, שבה ניתן לומר, לזמן העתיד יש קדימות על פן ההווה ופן העבר.

תנועה זו מתאפשרת על-ידי המפגש בין שתי דיסציפלינות – הפילוסופיה והפסיכואנליזה. גם מבחינה זו הספר עצמו הוא הוכחה לאחת התיזות המרכזיות של פרל – המפגש עם האחר כנחוץ להתהוות העצמיות. בקריאה מחדש שהוא מציע למושג הנרקיסים פרל כותב: "העתיד כחלק מעצמותו של התינוק מכיל את הפן העצמי שלו ואת הפן של האחר בו-זמנית... על מנת שהאנו יכיר בעצמו ובמציאות, על האחר להיות נוכח בהשתקפות עצמה" (עמ' 192) זהו בעיני גם ניסוח פואטי ומדויק של העבודה האינטרדיסציפלינרית של הספר. החשיבה הפילוסופית החקרנית בכלל, והגותו של היידגר בעניין הזמן בפרט, היא האחר שפרל מפגיש עם הפסיכואנליזה ובכך משנה את השתקפותה. אין כאן 'השאלה' של שפה אחת לתיאור שפה אחרת, אין כאן תרגום משפה לשפה, אלא פתיחה של מרחב חדש שבו נוכחים העצמי והאחר – במקרה הזה הפילוסופיה של היידגר והפסיכואנליזה של פרויד – כחלק אינטגרלי של מבנה פסיכואנליטי שמקבל משמעות השתקפות-חדשה.

במעבר מתמונת העולם האמפירית של הפסיכואנליזה הקלאסית, שהעמידה את הפסיכואנליזה כגוף ידע שכל כולו

עבור היידגר, לעומת זאת, הסובייקט הוא יש פועל המעורב בעולם ואשר עצם קיומו נעוץ ביכולתו לפרש ולכוון את עצמו בתוך הזמן. עבור היידגר האני הוא יש אשר חוזר ומעצב את עולמו ואת חייו בהתאם לתפיסות שהוא מאמץ, יש דינמי אשר מכוון את זהותו במהלך חייו. פרל דן בחלק זה במשמעותה של תפיסת זמן שאיננה ליניארית במשנתו של היידגר, לעומת תפיסת הזמן הליניארית בתורות פילוסופיות אחרות, ומוביל אל מסקנות בדבר תפיסת העצמיות בשתי גישות אלו אל הזמניות. פרל מדגיש במיוחד את הקיום האונטי של העצמי כמתגלה ביחס לתפיסת העתיד, כאשר עבור היידגר העתיד הוא "צפייה של ההיות שם להגעת האפשרות שלו להיות עצמו". (עמ' 80), וכן ביחס לתפיסת המוות אצל היידגר, שמאופיינת באופן פוזיטיבי כמכוננת העיקרית של אפשרות האינדיבידואציה.

בחלקו השני של הספר "פרויד: חסך זמני", פרל סוקר את מקומו של הזמן בשיטה הפסיכואנליטית. לטענתו, המסגרת המושגית בה חושב פרויד איננה מאפשרת אלא תפיסת זמן ליניארית שעומדת בניגוד לתפיסת הזמן של היידגר. פרל מבסס טענה זו בתחילה באמצעות ניתוח "הפרוייקט לפסיכולוגיה מדעית" (1895) וחושף את השפעת הפילוסופיה של ברנטאנו על מחשבתו של פרויד. פרק נוסף מתייחס לתפיסת הזמן בכתבים המאוחרים יותר של פרויד, אך בכללותו הדיון של פרל מתמקד בכתבים של פרויד אשר מדגישים את ההיבטים הכמותיים והטופוגרפיים של המודל הפסיכואנליטי והוא מתייחס פחות לכתובה המאוחרת יותר (כמו "אבל ומלנכוליה" שלא מוזכר בספר כלל), שמהווה בסיס להמשך החשיבה הפסיכואנליטית לאחר פרויד. כמובן זה הדיון מוטה להיבטים של המודל הפרוידיאני שזכו כבר לביקורות רבות גם בתוך התיאוריה הפסיכואנליטית. ואולם, הדגש של פרל על מימד הזמניות מוביל לקריאה מעניינת במיוחד בפרק החמישי בספר שבו פרל מביא ניתוח מחדש של המקרה של אידה באואר, הלא היא דורה, מנקודת המבט של "הסתרת מימד הזמניות". בפרק זה פרל מראה כיצד פרויד מציג בפני דורה סיפור עקיב ליניארי של דמות מקוטעת, כאשר פרשנותו זונחת כל חוויה אישית שאיננה תואמת את תבנית האירועים שיצר. יפה במיוחד בעיני האופן שבו פרל מפרש מחדש את חלום השריפה של דורה כקומוניקציה על החוויה הרגשית שלה מול הוריה ומשפחתה. בפרשנות זאת פרל מדגים את ההבדל בין תפיסה ליניארית של רצף אירועים נפשי משוער, אשר מצטרף לתמונה ברורה רק בעקבות הפרשנות הסיבתית העקבית בזמן, כפי שמציע פרויד, לעומת פרשנות שבה הסיטואציה בחלום מקושרת למעין מרקחת של זמנים ומתארת את העולם הרגשי של דורה בהווה הפתוח לעבר ולעתיד. בפרק זה פרל מדגים היטב את טענתו כי ההנחות התיאורטיות והטכניקה הפרשנית הן הקובעות ומחוללות את סיפור המקרה. כלומר, הסובייקט הפרוידיאני מונח מראש ומתפקד ככפוף לתיאוריה הפסיכואנליטית.

בחלקו השלישי, לאור המסקנות שעלו מביקורת הזמן אצל פרויד, הספר מציע קריאה אונטולוגית של מושגים

בהן בתוך ההעברה משקפות לא רק את העבר, אלא את העתיד שהמטופל/ת רואה, חותר אליו או מתנגש בו.

טמונה כאן גם לא פחות מאשר הגדרה חדשה של הבריאות הנפשית – הגדרת הבריאות הנפשית כיכולת של העצמי להיות פתוח לאפשרויותיו בזמן. ניתן לראות את האופן הייחודי שבו העצמי פתוח לאפשרויותיו בזמן כחלק מן התיאור האישיותי. ניתן לראות את האפשרות לחזור לאירועים בעבר כנדרשת במהלך החיים וכך לתת משמעות לאפשרויות העצמי הפתוחות בהווה, כמו גם את האפשרות לנוע לעתיד, כמגדירה את הבריאות הנפשית.

שנית, בעניין ההבחנה בין אובייקט לסובייקט: פרל מדגיש את הטענה (גם היא מקובלת כיום על רבים בפסיכואנליזה בת-זמננו) כי ההבחנה בין אובייקט לסובייקט, פנים לחוץ איננה תנאי התפתחותי שבעקבותיו נעלמת עמדת הסובייקט הבלתי מובחן כשלב 'פרימיטיבי' ואנו יוצאים לשלב התפתחותי מתקדם יותר. חוסר הנפרדות איננו תפיסת מציאות מוטעית שעל שני הצדדים להיחלץ ממנה (אלא, לדברי פרל, ביטוי לכך שהתינוק מצוי במצב אחדותי, שבו הקשרים בין עבר להווה ולעתיד עדיין לא התגלו כחלק מהקיום שלו). פרל מציע את האני כיכולת הספציפית של התינוק להכיר בפן ההווה בעקבות ההיפתחות לעתיד (הזדהות) וההיפתחות לעבר (הפנמה). כדי שהאני יכיר בעצמו ובמציאות, על האחר להיות נוכח בתוך העצמי. דווקא חסרונו של האחר בזמן או חוסר היכולת לזהות את האחר כחלק אמיתי אינטגרטיבי מעצמו, הם מקורו של הניכור, חוסר האוטנטיות או המוות. האפשרות של האדם להיות עצמו מופיעה על-ידי קיומו של האחר. השתקפות עצמו הבאה מעולמו של האחר פותחת מרחב קיומי שבו הוא איננו חי את חייו כישות סגורה הנידונה לחיי בדידות וניכור, אלא כעצמי הפתוח לעולם באשר הוא. האחר הוא חלק אינטגרלי מאופן ההיחשפות של העולם ומרחב האפשרויות למתן משמעות תלויות "במקומו של האחר בעולמו של הפרט ובמקומו של הפרט בעולמו של האחר". יש כאן, אם כן, טענה כי בסיטואציה הטיפולית העצמי מגלה את אפשרויותיו באמצעות האחר שמאפשר מצב אחדותי, אך גם מאפשר את אפשרויות הזדהות וההפנמה שקשורות בראיית האחר כאחר, הייתי אומרת – כעולם שבו אני יכול להשתקף ולהשתתף, אך לא לקבוע או להתקבע. אני מחברת טענות אלו לדברים של פיליפ ברומברג, שנאמרו בכנס ההתייחסותי הבין-לאומי שנערך בתל-אביב ב-2009. לדבריו, התהליך הקליני איננו פרוצדורה טכנית שבאמצעותה אדם אחד 'מתקן' את ראיית המציאות המעוותת של אדם שני. התהליך הקליני משמעו השתתפות בקשר סובך, אשר מאפשר לאדם אחד לנכס את חלקי עצמו המנותקים – והייתי אומרת בעקבות הספר – את חלקי העצמי המנותקים בזמן, באמצעות המפגש והמשא ומתן הטיפולי עם אחרות.

מכוון לפסיכולוגיה של איש אחד, דרך החשיבה הפוסט-מודרנית שהדגישה את 'מות הסובייקט', את המשוקעות שלנו בתוך הקשר משתנה-תמידית ופתוח לאין-ספור פרשנויות, יואל פרל מציע אופציה שלישית – את האופציה הפנומנולוגית קיומית של "היות העצמי בזמן" – כאופציה המחברת בין העצמי לבין הקשרו הזמני, בין הסובייקט הפסיכולוגי השייך לתקופה מסוימת בזמן, אך גם יכול לנוע מתוכה וממנה. פרל מצביע על אפשרות התנועה בזמן של הפרט החי בעבר, הווה ועתיד אידיוסנקרטיים, ייחודיים לעצמו, אך מצביע בכך גם על האפשרות האנושית לנוע בתוך התקופה והתרבות, מסביב ומעבר לציטגייסט. זוהי אופציה שלישית המאפשרת לראות את האדם, הן כפרט בעל אוטונומיה, אינדיבידואליות וייחודיות והן כמי ששייך להקשר חברתי והיסטורי, וניתן לומר – כמי שמסוגל לחשוב את, ולנוע בין שני פנים אלה.

אתעכב בקצרה על המשמעות והמסקנות שעולות עבורי מתוך ספר זה לגבי העבודה הקלינית והמפגש מטפל/מטופל. אתייחס לשתי משמעויות חשובות לפסיכואנליזה כפרקטיקה וכתיאוריה על מצבו של האדם, שנובעות מתוך הדיון של פרל בתפיסת הזמן אצל פרויד או יותר נכון בהיעדרה.

ראשית, פרל מעמיד את התהליך ההתפתחותי על בסיס תפיסת הזמן – האדם מזהה את עצמו היות שהוא נפתח לעתיד, להווה ולעבר כאל חלקים בהווייתו שלו.

מתוך דיון זה עולה חשיבה אחרת על אטיולוגיה בתוך הסיטואציה הקלינית. כפסיכואנליטיקאים אנו אמונים על חיפוש העבר בתוך ההווה המתהווה ביחסי מטפל/מטופל. אנו אמונים על זיהוי התבניות של היחסים או האובייקטים המופנמים, המשאלות הקונפליקטים וההגנות שהתגבשו בעבר. ואולם הספר מצביע על העתיד כסיבה. בדבריו של פרל: "נוכחות העתיד קודמת אונטולוגית למפגשים ספציפיים בהווה... נוכחות העתיד מובנית בקיום האנושי ולכן קודמת לכל הווה ספציפי" (עמ' 63), היכולת האנושית להשליך את העצמי קדימה לאפשרויות שלו נוכחת לא פחות בהתהוות הסיטואציה הטיפולית. העתיד כחלק מעצמיותו של האדם מכיל את הפן של העצמי שלו ושל האחר בו-זמנית. בראייה שפרל מציע, העתיד והעבר חיים בהווה באופן שהוא מובנה בעצם הקיום האנושי. מכאן בעניין ההעברה – ההעברה איננה תופעה נירורטית, אלא תופעה קיומית – העבר הוא עבר שמתהווה ולא רק עבר שעובר וכופה את עצמו באופן 'ניורטי' לא רלוונטי וכפייתי על ההווה. זאת טענה שמוכרת לנו כבר מתוך הספרות ההתייחסותית הקונסטרוקטיביסטית בת זמננו, אך אני מוצאת לבעלת ערך רב את הפרספקטיבה שפרל מציע על העתיד – העתיד כמרחב האפשרויות של העצמי המכיל כבר את האחר או האחרות כחלק מהמבנה של עצמו משתתף באירוע ההעברה. אם כן, התבניות האידיוסנקרטיים שאנו משתתפים